

ՀԱՅԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

**ՀՀ ՀԻՊԵՐԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԲԱԶԻՍԱՅԻՆ
ԵԿԱՄՈՒՏԻ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՆԵՐԴՐՈՒՄԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ
ԳՑՈՒՂԵՐԻ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՈՒՄԸ**

ԽՄՀՄ փլուզումից հետո անդամ պետություններում սկսեցին խորը ճգնաժամեր, որոնք մեծ ազդեցություն ունեցան երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա: Մինչ այսօր այդ ճգնաժամի հետևանքները երևում են ՀՀ տարածքային համաչափ զարգացման համատեքստում: Եվ սոցիալական, և տնտեսական առումով ՀՀ տնտեսությունը կոնցենտրացված է մայրաքաղաք Երևանում, իսկ երկրի մարզերում և սահմանամերձ բնակավայրերում իրավիճակը մնում է ծանր: Այս հոդվածում քննարկվում են ֆինանսների ու մակրոտնտեսագիտության մեջ հայտնի հակացիկլիկ գործիքների օգտագործման պրակտիկան և դրա պրոյեկտումը սոցիալ-տնտեսական խնդիրներում: Մասնավորապես, առաջարկվում է մտցնել բազիսային եկամտի գաղափարը և այդպիսով խթանել մարզերում մշտական բնակչության ավելացմանը: Այս մոտեցումը կարող է փոխարինել մինչ այս գործող հարկային արտոնություններով աշխատածին:

***Բանալի բառեր`** բազիսային եկամուտ, հարկային արտոնություններ, տնտեսության հիպերկենտրոնացում, համաչափ զարգացում, սահմանամերձ գյուղերի վերաբնակեցում, հակացիկլիկ բուֆերներ:*

Ներածություն

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո նորանկախ պետությունները հայտնվեցին խորը տնտեսական ճգնաժամի մեջ, որը պայմանավորված էր մի շարք ներքին և արտաքին գործոններով: Բնակչությունը մեծամասամբ տեղյակ չէր շուկայական տնտեսությունից, շուկայական հարաբերություններից: Մեկ այլ պատճառ էր այն, որ Վերակառուցման տարիներից ի վեր կաշառակերությունը և ոչ պետական մտածելակերպը հաստատվել էին բնակչության լայն շրջաններում, ինչը և պահպանվեց հետխորհրդային շրջանում: Այս խնդիրներին ավելացան տարածքային և ազգային-ժողովրդական բախումները, որոնք հանրապետությունների անկախությամբ նոր թափ ստացան` վերածվելով ազգամիջյան ռազմական բախումների:

ՀՀ-ում տնտեսության անկումը ճգնաժամային հետևանքներ ունեցավ մարզերում, մասնավորապես` սահմանամերձ բնակավայրերում: Մյուս կողմից, տնտեսական վիճակի վատթարացումը երկրում ուրբանիզացիայի բարձր մակարդակի ձևավորման պատճառ դարձավ, ինչն արտահայտվեց մայրաքաղաքի տնտեսական և

սոցիալական գերակայությամբ մարզերի նկատմամբ և նպաստեց դեպի քաղաքային բնակավայրեր բնակչության ներքին տեղաշարժի արագացմանը:

Այս հոդվածի շրջանակներում սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների միջոցով կներկայացնենք Հայաստանի տնտեսության մի քանի ճյուղ՝ շեշտը դնելով տնտեսության աշխարհագրական կենտրոնացվածության վրա: Կներկայացվի Երևան քաղաքը սոցիալ-տնտեսական հիպերկենտրոնացվածության տեսանկյունից, բնակչության դինամիկան Երևանում և ՀՀ մարզերում վերջին մի քանի տարիների ընթացքում: Ամփոփիչ մասում կփորձենք ներկայացնել սոցիալ-տնտեսական համաչափ բաշխման հասնելու հնարավոր լուծումներից մեկը:

ՀՀ տնտեսության հիպերկենտրոնացվածությունը Երևանում

ՀՀ տնտեսության հիպերկենտրոնացվածության մակարդակը հասկանալու համար դիտարկենք որոշակի ցուցանիշներ: Համաձայն, պաշտոնական վիճակագրության¹, 2018թ. մայրաքաղաքի տնտեսության հիմնական հատվածների տեսակարար կշիռը համապատասխան ոլորտների ընդհանուր ծավալում կազմել են.

- Արդյունաբերություն՝ 38.0%
- Գյուղատնտեսություն՝ 1.3%
- Շինարարություն՝ 52.3%
- առևտուր՝ 728%
- ծառայություններ՝ 81,7%

Մայրաքաղաքը ծառայությունների ոլորտում բացառիկ առաջատարն է անկախությունից ի վեր, ընդ որում վերջին տարիների դինամիկան անփոփոխ է՝ 80% արդյունք ծառայությունների ոլորտում:

Երևանը շարունակում է մնալ առաջատարը նաև արդյունաբերական արտադրանքի ծավալներով՝ գրեթե 40%: Ընդ որում՝ Երևանում են կենտրոնացվել արդյունաբերական արտադրանքի բոլոր ճյուղերը (մշակող արդյունաբերություն, էլեկտրաէներգիայի, գազի, ջրի արտադրություն և բաշխում, ջրամատակարարում, կոյուղի, թափոնների կառավարում և վերամշակում), բացառությամբ հանքարդյունաբերության, որի կենտրոնը հանդիսանում են Սյունիքի և Լոռու մարզերը:

Երևանում տնտեսական կյանքի հիպերկենտրոնացվածության ապացույց է նաև այն, որ ՀՀ ՀՆԱ-ի 50%-ից ավելին ստեղծվում է Երևանում, մինչդեռ կան մարզեր, որտեղ ՀՆԱ-ի մասնաբաժինը չի գերազանցում նույնիսկ 2.5%-ը (Վայոց Ձորի, Տավուշի մարզեր):

2019 թվականի սկզբին Երևանում մշտական բնակչության թվաքանակը կազմել է 1081.8 հազար մարդ, որը կազմում է ամբողջ բնակչության 36.48%-ը, այսինքն՝ մեկ երրորդից ավելին:

Հիպերկենտրոնացվածության այսպիսի մակարդակը պարունակում է մի շարք

¹ «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ՎԿ, Երևան, 2019

տնտեսական, սոցիալական և ժողովրդագրական ռիսկեր՝ խոցելի դարձնելով նաև երկրի անվտանգությունը:

- Տնտեսական իմաստով հիպերկենտրոնացվածության այսպիսի բարձր մակարդակը խոչընդոտում է տարածքային համաչափ զարգացմանը, միաժամանակ պայմաններ ստեղծելով Երևանի տնտեսության «գերտաքացման» և հնարավոր անկման համար:
- Ծառայությունների կենտրոնացվածությունը էապես նվազեցնում է վերջիններիս հասանելիությունը մարզերի բնակչության համար:
- Տնտեսական հնարավորությունների կենտրոնացումը Երևանում սոցիալական իմաստով բացասաբար է անդրադառնալու մարզային մակարդակում աղքատության հաղթահարման վրա: Այն նպաստում է բնակչության տեղաշարժին մարզերից դեպի մայրաքաղաք, ինչն արտահայտվում է գյուղական բնակավայրերում ծնելիության մակարդակի կրճատումով:
- Տարածքային անհամաչափ զարգացումը հանգեցնելու է երևան քաղաքի ու մարզերի միջև առկա տնտեսական և սոցիալական անդունդի խորացմանը, ինչն արդեն սպառնալիք կարող է լինել ազգային անվտանգության համար:
- Ուրբանիզացիայի բարձր մակարդակը բացասական ազդեցություն է ունենում գյուղատնտեսության վրա՝ հաշվի առնելով, որ գյուղացիական խոշոր կազմակերպություններն ու վերավաճառողները դառնում են շուկայում թելադրող, իսկ մանր գյուղացիական տնտեսությունները կորցնում են շուկայական մասնաբաժինը: Այսօր գյուղմթերքի գինը սպառողի համար ցածր չէ, սակայն գյուղացուց այն մթերվում է ցածր գնով: Ներկայումս ամբողջ աշխարհում կարևորվում են բիո և բիոդինամիկ պարենային ապրանքները: Ճիշտ բրենդինգի դեպքում միգուցե գյուղացիական արտադրանքը վաճառվեր շատ ավելի բարձր արժեքով, քան մեծ ընկերությունների արտադրանքը:
- Այսօրվա իրավիճակը մտահոգիչ է ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև ռազմաքաղաքական առումով: Սահմանամերձ գյուղերից շատերն այսօր լքված են և չբնակեցված. սա կարող է ազգային անվտանգության սպառնալիք լինել:

Ի՞նչ անել

Հիպերկենտրոնացվածության դեմ պայքարելու, կենտրոնացած և գերտաքացման վտանգի տակ գտնվող տնտեսությունը «սառեցնելու», համաչափ զարգացում խթանելու համար կարելի է ներդնել տնտեսական հակացիկլիկ բուֆերներ²:

Հակացիկլիկ բուֆերների գաղափարը լայնորեն օգտագործվում է ֆինանսաբանկային համակարգում 2000-ականների Մեծ ռեցեսիայից հետո: Վերջինիս իմաստը հավելյալ դինամիկ բուֆերների կիրառումն է, որոնք փոփոխական կլինեն՝ կախված

² Bank for International Settlements, <https://www.bis.org/bcbs/ccyb/>

հակացիկլիկ բուֆերների, որտեղ առկա են շոկային վայրէջքներ և վերելքներ (boom and bust), որոնք ծանր ազդեցություններ են ունենում տնտեսության վրա, իսկ կետագիծը ցույց է տալիս հակացիկլիկ բուֆերի կիրառումը: Հակացիկլիկ գործիքը սանձում է վերելքը և մեղմում վայրէջքը, այսպիսով չեզոքացնելով տնտեսական շոկերը:

Առավել պատկերավոր լինելու համար բերենք հետևյալ օրինակը. ունենք 2 միջավայրից (քաղաքից) բաղկացած տնտեսություն: Առաջին միջավայրում միջին զուտ եկամուտը (առանց հարկերի) այլ հավասար պայմաններում Ա է, իսկ երկրորդում՝ Բ: Դիցուք՝ Ա-ն մեծ է Բ-ից: Ստացվում է, որ առաջին միջավայրն ավելի գրավիչ է, քան երկրորդը: Բնականաբար, մարդիկ կձգտեն տեղափոխվել առաջին միջավայր, և տնտեսությունը կկենտրոնանա առաջին միջավայրում: Պետությունը կարող է վերականգնել հավասարակշռությունը հակացիկլիկ բուֆերով, այսինքն՝ կամ առաջին միջավայրում մտցնելով հավելյալ հարկային պարտականություններ, կամ երկրորդում ապահովելով լրացուցիչ եկամուտ: Այս դեպքում երկու միջավայրերում զուտ եկամուտների չափերը գրեթե կհավասարվեն:

Հենց սա է հակացիկլիկ բուֆերի գաղափարը, որ կարելի է ֆինանսական հարթությունից պրոյեկտել սոցիալ-տնտեսական հարթություն:

Ըստ էության, եթե որոշ հարկային արտոնություններ գործում են սահմանամերձ գյուղերում և այդ արտոնությունները չկան մայրաքաղաքում, ինքնըստինքյան ստացվում է, որ մի բնակավայրում մարդիկ վճարում են ավելի շատ, իսկ մյուս բնակավայրում՝ ավելի քիչ: Դինամիկ բուֆերների գաղափարը հեշտությամբ կարելի է նկատել:

Սակայն արդյո՞ք այս լուծումը հանգեցրել է մայրաքաղաքի սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական վիճակի «բեռնաթափման»՝ հոգուտ սահմանամերձ գյուղերի: Այս հարցին պատասխանելով՝ կպատասխանենք գործող արտոնությունների արդյունավետության հարցին:

Մարզային բնակչության թվաքանակի դինամիկան⁵, ըստ էության, փաստում է, որ հարկային արտոնությունները սահմանամերձ գոտիներում չեն նպաստել բնակչության թվաքանակի ավելացմանը:

Բնակչություն	2015	2016	2017	2018	2019
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ					
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%
Ք.ԵՐԵՎԱՆ	35.59%	35.81%	36.03%	36.25%	36.48%
ԱՐԱԳԱՇՈՏՆ	4.36%	4.33%	4.30%	4.28%	4.23%
ԱՐԱՐԱՏ	8.64%	8.63%	8.65%	8.67%	8.66%
ԱՐՄԱՎԻՐ	8.87%	8.89%	8.90%	8.90%	8.90%

⁵ «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով» վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ՎԿ, Երևան, 2019.

բազիսային եկամտի միջև:

Բազիսային եկամուտը կարող է նոր թափ հաղորդել ՀՀ սահմանամերձ գյուղերում բնակիչների սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը:

Ընդ որում, կարևոր է, որ կիրառվի աստիճանային մոտեցում, այսինքն՝ Երևանից առավել հեռու և սահմանին առավել մոտիկ բնակավայրերն ունենան ավելի բարձր բազիսային եկամուտ, իսկ Երևանն՝ ընդհակառակը, պետք է ունենա համեմատաբար բարձր հարկեր: Մայրաքաղաքում և մեծ քաղաքներում ապրելը պետք է լինի ավելի թանկ, և մարդիկ պետք է նախընտրեն փոքր գյուղերը:

Ամփոփում

ՀՀ-ում տնտեսության աշխարհագրական կենտրոնացվածությամբ պայմանավորված՝ համաչափ զարգացումը և Երևան քաղաքի տնտեսական թեթևացումը դառնում են առաջնային խնդիրներ: Հողվածում ներկայացված լուծումը, այն է՝ բազիսային եկամտի ներդրումը սահմանամերձ բնակավայրերում, բավական բարդ և առանձին ուսումնասիրություն պահանջող նյութ է: Այս հոդվածը նպատակ ունի ուշադրություն հրավիրել բազիսային եկամտի՝ որպես տարածքային համաչափ զարգացման գործիքի, կիրառման հնարավորությունների և վերջինիս սոցիալական, տնտեսական, ժողովրդագրական և հոգեբանական նշանակության վրա:

Բազիսային եկամտի ներդրման առաջին փուլում բազիսային եկամտի չափը կարող է լինել մոտավոր գնահատական՝ հարկային արտոնություններով պայմանավորված չվճարված հարկերի չափով: Այսինքն տարածաշրջանում հարկային արտոնություններ տրամադրելու փոխարեն գործի ոչ պայմանական եկամուտը: Այս դեպքում պետական բյուջեից հավելյալ ծախս կկատարվի այն դեպքում, երբ բնակչության տեղաշարժի արդյունքում այդ բնակավայրերի մշտական բնակչությունն ավելանա:

Այնուամենայնիվ, հարկավոր է ընդունել, որ ներկայիս բյուջետային հնարավորությունները կարող են հնարավորություն չտալ ապահովելու միգրացիայի հանգեցնող բազիսային եկամտի անխափան կիրառումը: Եվս մեկ արգելք կարող է հանդիսանալ այն, որ գաղափարը բավականին սոցիալիստական է և քաղաքացիների կողմից կարող է ոչ միանշանակ ընկալվել:

СВЕРХКОНЦЕНТРИРОВАННАЯ ЭКОНОМИКА РА, ВОЗМОЖНОЕ ВНЕДРЕНИЕ БАЗОВОГО ДОХОДА И РАССЕЛЕНИЕ ПРИГРАНИЧНЫХ ГОРОДОВ В АРМЕНИИ- АЙК ОГАННИСЯН- После распада СССР в государствах-членах Союза начались глубокие кризисы, которые оказали серьезное влияние на социально-экономическое развитие стран. На сегодняшний день последствия этого кризиса очевидны в контексте сбалансированного территориального развития Республики Армения. Как в социальном, так и в экономическом плане экономика Республики Армения сконцентрирована в столице Ереване, и ситуация в провинциях и приграничных регионах страны остается сложной. В данной статье рассматривается

практика использования антициклических инструментов, известных в области финансов и макроэкономики, и их проекторивание в социально-экономических проблемах. В частности, предлагается включить идею базового дохода и тем самым стимулировать рост постоянного населения в регионах. Этот подход может заменить существующие в некоторых регионах налоговые льготы.

Ключевые слова: базовый доход, налоговые льготы, концентрация экономики, территориальное развитие, расселение приграничных городов, антициклические буферы.

THE HYPER CONCENTRATED ECONOMY OF RA, THE POSSIBLE IMPLEMENTATION OF BASIC INCOME AND THE RESETTLEMENT OF BORDER TOWNS IN ARMENIA -**HAYK HOVHANNISYAN**- After the collapse of the USSR, deep crises began in the member states of the union, which had a serious impact on the socio-economic development of countries. Today, the consequences of this crisis are obvious in the context of the balanced territorial development of the Republic of Armenia. Both socially and economically, the economy of the Republic of Armenia is concentrated in the capital Yerevan, and the situation in the provinces and border regions of the country remains difficult. This article discusses the practice of using countercyclical tools known in the field of finance and macroeconomics, and their projection in socio-economic problems. In particular, it is proposed to include the idea of basic income and thereby stimulate the growth of the resident population in the regions. This approach can replace existing tax incentives in some regions.

Key words: Basic Income, tax privileges, concentration of the economy, territorial development, resettlement of border towns, countercyclical buffers.